

Karakalpakistan Sorunu

Karakalpakistan, Orta Asya'nın merkezinde Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'la çevrili bir bölgedir. Kadim Harezmi topraklarının önemli bir bölümünü teşkil eden bölge bugün Özbekistan sınırları dâhilinde özerk bir cumhuriyet statüsündedir. Yüz ölçümü 170 bin km², nüfusu yaklaşık 2 milyon ve başkenti Nukus olan Karakalpakistan, Türkiye dâhil dünyada fazla tanınmayan bir bölge. Ancak Karakalpakistan, gerek ekonomik gerekse zengin yer altı kaynakları bakımından büyük bir potansiyele sahip olduğu için, sadece bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerde değil, etnik ve sosyal gelişmelerde de önemli bir yere sahiptir.

19. yüzyılda başlayan Rus yayılcılığı, 1920'lerden sonra komünist ideoloji ile birleşerek tüm Orta Asya'daki Müslüman Türk bölgelerin kanlı biçimde istila edilmesi ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin kurulmasıyla neticelendi. Karakalpakistan bölgesinin kaderi de bu dönemde çizildi. 1919 yılında Kırgızistan'a dâhil edilen bölge, 1925 yılında Kazakistan'a verildi. Beş yıl sonra (1930) ise doğrudan Moskova'ya bağlandı. Ancak bir süre sonra yapılan bir düzenleme ile 1936 yılında Özbekistan'ın idaresine verildi. Böylece yıkılmış Harezmi Hanlığı toprakları ve halkı olan Karakalpaklar Moskova'nın kararı ile kendilerini Özbekistan'ın bir parçası olarak buldular. Bölge yönetimindeki bu değişimler, yerel halkın isteği veya menfaatleri gözetenilerek değil, Moskova'nın komünist ideolojisi ve onun bölgedeki çıkarları kuvvetlendirilmek amacı ile yapılıyordu.

Etnik olarak Türklerin Kıpçak boyundan gelen Karakalpaklar, Amuderya (Ceyhun) Nehri etrafında yarı göçebe bir hayat sürerken, son birkaç yüzyılda yerleşik yaşama geçerek nehrin güneydoğusunda bulunan Özbeklerin Buhara Hanlığı ile defalarca savaşmıştır. Hatta bir dönem Karakalpakların Harezmi Hanları, Taşkent'i kendi hükümlerine altına dahi almıştır. Karakalpaklar önce aynı soydan olan Kazaklara ve ardından ufak bir şive farkı ile aynı Türkçeyi konuşan Özbekistan sınırlarına dâhil edilirken, Sovyet iktidarı, bölgede etnik çekişmeleri kullanarak bu değişimleri Moskova'ya zorunlu bağlılık sağlamak için kullanma amacındaydı.

Bu nedenle 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile başlayan dönem Karakalpaklara yeni umutlar verdi. Daha 1990 yılının Aralık ayında, bölge halkının talebi üzerine dönemin yerel siyasetçileri bağımsızlık ilan ettiler. Akabinde, 1991 yılında kendi bayraklarını yükselten Karakalpaklar, kendi başkanlarını seçerek bağımsız parti ve yapılanmalarını oluşturdular. Dönemin Karakalpak siyasi elitleri ve halkı arasında üç farklı seçenek etrafında geniş müzakereler yapıldı: Birinci seçenek etnik yakınlığı ile bilinen Kazakistan'la birleşmek, ikincisi komünist rejiminden kurtulan ve demokratikleşen Rusya ile devam etmek ve üçüncüsü de tam bağımsız bir devlet kurmaktır. Üçüncü seçeneği tercih eden Karakalpakistan, bağımsızlığını ilan etti. Ancak vizyonu ve yönetim tecrübesi olmayan siyasiler arasında yaşanan ihtilaflar Karakalpakistan'ın bağımsızlığını kısa sürede yitirmesine sebep oldu.

Gidişattan rahatsız olan Taşkent yönetimi, yoğun diplomatik ataklarla inisiyatif ele geçirmek üzere hamleler yapmaya başladı. Özbek lider İslam Kerimov, iktidarının ilk dönemlerinden itibaren Karakalpak Türklerinden bazı şahsiyetleri başkent Taşkent'te yüksek makamlara getirmeye başladı. Bu hamlenin amacı, bu kişiler aracılığı ile Karakalpakların Özbeklerle birlikte tek devlet çatısı altında yaşamalarını garanti altına almak ve bu yapının avantajlı olduğuna Karakalpakları ikna etmektir. Kerimov, Karakalpaklara geçici süre için Özbekistan'la birleşmeyi ve birlikte ülkelerini kalkındırmayı, eğer bu birlik beraberlik olumlu sonuç vermezse yapılacak bir halk oylaması ile bu birlikten ayrılacakları garantisini verdi. Nihayetinde 1993 yılında Karakalpakistan yetkilileri Özbekistan'la 20 yıllık süre ile birleşme anlaşması imzaladılar ve her iki taraf kendi anayasalarında bu duruma uygun düzenleme ve değişiklikler yaptı. Bu anlaşmaya göre, anlaşmanın süresi bittiğinde, yani 2013 yılında taraflar yeniden ya süreyi uzatacaklar ya da referandum yolu ile Karakalpakistan halkı Özbekistan'dan ayrılacak ve ülke kendi kaderini kendi tayin edebilecekti.

Kerimov döneminde uygulanan baskı politikaları bir yana, ikili anlaşma ile öngörülen birçok hususun sadece kâğıt üzerinde kalması, Karakalpaklar için yolun sonunu göstermekteydi. Bugün Taşkent'e bağlı olmaya dair istekleri giderek azalan Karakalpaklar, bağımsız bir ülke olmanın yolları aramakta.

Yer altı servetleri bakımından çok zengin olan Karakalpakistan, petrol ve doğalgazın yanı sıra pamuk üretimi ve hayvancılık konusunda da Özbekistan bütçesinin önemli bir bölümünü tek başına karşılamakta. Ancak bütçeye katkısıyla ters orantılı olarak Özbekistan'ın en fakir bölgesi yine Karakalpakistan. Ülke genellikle karşılaştırıldığında işsizlik oranı da Özbekistan'ın diğer bölgelerinden oldukça yüksek. Bölgede

üretilem doğalgazın büyük bölümü Çin'e satıldığından -Sovyet döneminde dahi doğalgazsız kalmayan köylerde- bu konuda da ciddi sorunlar yaşanmakta. Zaten nüfusu çok yoğun olmayan bölge, bu tür ekonomik ve sosyal sıkıntılar sebebiyle yüksek oranda göç veriyor. Komşu Kazakistan'ın resmî verilerine göre bu bölgeden Kazakistan'a yaklaşık 100 bin kişi göç etmiş -Karakalpaklar rakamın çok daha yüksek olduğunu söylüyor.

Bu göçün sadece ekonomik sebeplerle olmadığını belirten bölge insanları, Karakalpakların Özbeklere göre ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördüğünü, siyasi haklarının kısıtlandığını, Özbek hükümetlerinin Karakalpakları asimile politikaları yürüttüğünü dile getiriyor. Daha önceleri bölgede yerli nüfusun büyük bölümünün Karakalpaklardan oluştuğu ancak bugün buradaki 1 milyon 700 binlik nüfusun sadece %33'ünün Karakalpak, %33'ünün Özbek ve %26'sının da Kazak olduğu bildiriliyor. Karakalpakların ve Kazakların bu göç hareketi, nüfus dengesini yapay bir şekilde Özbekler lehine şekillendiriyor.

Karakalpaklar kendi dillerini resmî olarak kullanmak ve korumak noktasında da sıkıntı yaşıyor. Taşkent yaptığı açıklamalarda her ne kadar yeni okulların açılacağını belirtse de Karakalpaklar (ve Kazaklar) kendi dillerinde eğitim veren okulların kapatılması sebebiyle endişeli. Devlet kurumlarında yürütülen işlemlerin Özbekçe yapılması, Karakalpakça kitap basılmaması ve kendi dillerinde yayınlanan dergi ve gazetelerin yok denecek kadar az olması büyük bir asimilasyon politikasının sinyallerini veriyor. Demokratik seçimle değil de Taşkent'in tepeden inme politikalarıyla bölgeye gelen Özbek yerel devlet yetkilileri de Taşkent'in politikalarının destekçisi olmaktan öteye gitmiyor. Mevcut durumda ülkenin devlet kurumlarında çalışan Karakalpak sayısı uygulanan Özbek politikası neticesinde Sovyetler Birliği dönemindeki orandan 10 kat daha az.

Karakalpakistan'ın Taşkent'in hâkimiyeti altına girmesinin hemen akabinde başlayan bu uygulamaların ilk kurbanı, halkın seçtiği ve bağımsızlık bildirgesini ilan eden başkan Şemsetov oldu. Taşkent'e bir devlet etkinliğine davet edilen Şemsetov burada tutuklanarak hapsedildi. Ardından anayasaya aykırı olmasına rağmen yerine Kerimov'un emri ile bölgeye Taşkent'ten bir başkan atandı. Karakalpakların 90'lı yılların önde gelen partisi Halk Mapi (Halkın Çıkarları) kapatıldı ve başkanı akademisyen Marat Aralbay failimeçhul bir cinayete kurban gitti. Kısa bir süre içinde Karakalpakların hakları için mücadele veren tüm siyasi parti, dernek ve STK'lar kapatıldı. Sadece merkezi Taşkent'te bulunan parti ve STK'ların çalışmasına izin verildi. Siyasi baskı ve polis teşkilatının zorbalığı bölge insanını korku ve istikrarsızlığın hâkim olduğu bir düzene mahkûm ederken baskılara dayanamayan çok sayıda Karakalpak da göç etmek zorunda kaldı.

2008 yılında Balkanlarda Kosova Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmesi, Birleşmiş Milletler'in ve dünyanın birçok ülkesinin bu yeni devleti tanıması, Karakalpak halkının uyanışına ve siyasi olarak harekete geçmesine vesile oldu. Bu gelişme üzerine bağımsızlık mücadelesi veren Alga Karakalpakistan (İleri Karakalpakistan) Hareketi, Rusya eksenli Ceyhun Talebeler Birliği ve Kazakistan eksenli Erkin Birliği kuruldu. Bu yapılar çalışmalarını halk arasında gizlice yürütmeye başladılar.

2010 yılında ilk defa olarak Kazban Şımbaylı liderliğinde Karakalpakistan Özgürlük Hareketi teşkilatı Çımbay şehrinde Özbek hükümetine karşı meydanlarda ve sokaklarda protestolar düzenledi. Civardaki şehir ve köylerden gelen halk, Özbek özel polis kuvvetleri ile karşı karşıya gelerek çatışmaya girdi. Sonucunda eylem bastırıldı ve protestocular tutuklandı. Bölgeye takviye özel kuvvetler getirildi ve akabinde Karakalpakların teşkilatlarına destek veren veya sempati duyduğu tespit edilen pek çok kişi tutuklandı. İş adamları ve esnaf, vergi kaçakçılığı gerekçesiyle gençler ise çeşitli suçlar isnat edilerek tutuklanıyordu. Tutuklananlar arasında tutuklu devlet başkanının oğlu Bahtiyar Şemsetov ve Karauzek Merkez Camii imamı Abdulgani İdris gibi nüfuz sahibi insanlar da vardı. Cami imamı narkotik madde bulundurmaya suçuyla tutuklanarak 16 yıl ağır hapis cezasına çarptırıldı. Bu gibi çeşitli mesnetsiz ithamlarla Özbekistan hapisanelerinde bulunan 2.000 Karakalpak'ın aileleri ile irtibatları kesilmiş durumda, bu insanlardan yıllardır haber alınamıyor. İşkenceye maruz kalan birçok tutuklunun hapisanelerden ancak İmam Abdulgani İdris gibi cesetleri çıkabiliyor.

Özbekistan hükümetinin Karakalpak halkına karşı tavrı süreç içerisinde daha da sertleşti. Bölgeden, Taşkent yönetiminin Karakalpak ailelere doğum kontrolü politikası uyguladığı ve her aile için çocuk sayısının iki ile sınırlı tutulduğu yönünde haberler geliyor. Bağımsız gözlemcilerin ve medya kuruluşlarının çalışmalarının engellenmesinden dolayı bölgedeki hak ihlalleri ile ilgili kesin verilere ulaşılması ise mümkün olmuyor.

Rusya 2014 yılında Kırım'ı ilhak etmeden önce bölgedeki yoğun Rus nüfusunu bağımsızlık için

referandum yapılması konusunda teşvik ederek kendisine hukuki bir altyapı oluşturmuştu. Bu durum Karakalpak halkına yeni bir siyasi ilham kaynağı oldu. Kerimov rejiminin baskılarından dolayı Özbekistan dışına kaçmış Kazakistan, Rusya ve Kırgızistan gibi komşu ülkelerde yaşayan pek çok aktivist, harekete geçerek Karakalpakistan'ın bağımsızlık mücadelesini yeni bir aşamaya taşıdılar. Özbekistan dışında yaşayan Karakalpaklar daha çok kendi aralarında faaller ve sosyal medya üzerinden halkı bilinçlendirme çalışmaları gerçekleştiriyorlar. Zaman zaman BM'nin ve AĞİK gibi uluslararası siyasi kurumların yerel ofislerinde de toplantılar yapıp imza kampanyaları düzenleyerek halk adına mektuplar ve çağrılar yayınlıyorlar. Aynı zamanda Alga, Erkin, Ceyhun, Halk Mapi gibi Karakalpak teşkilatlarıyla görüşmeler yaparak ortak platformda bir koordinasyon sağlamaya çalışıyorlar. Açıklanan ortak hedef, özerk cumhuriyetin anayasal hakkı olan referandumun gerçekleştirilmesi. Bu teşkilatlar Karakalpakistan'ın durumunu, yapılan çalışmaları ve davaların gelişimini Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan medyasına yansıtıyorlar. Ancak Özbek lider Kerimov, Özbekistan'ın dışında bile bu insanlara engel olmaya ve onları tehdit etmeye devam etti. Örneğin bu dönemde ülke dışında, internet üzerinden haberlerini yayımlayan *Shiraq* haber ajansının çalışmaları durduruldu, Kırgızistan'daki BM mülteci kampına sığınan Alga Hareketi'nin lideri Aman Sagidulla, Özbek istihbarat teşkilatı tarafından gözetim altında tutuldu. Bu işe, Bişkek'teki Özbek istihbarat teşkilatı çalışmalarının açığa çıkmasına ve iki ülke ilişkilerinin gerilmesine sebep oldu.

Bugün Karakalpakistan kartını Özbekistan'a karşı dış güçler de kolaylıkla oynayabilir. Nitekim Karakalpak halkıyla aynı soydan gelen Kazakistan'ın Özbekistan ile aktif rekabet içinde bulunması; bölgede Rusya'nın *Luk Oil* şirketinin aktif petrol ve doğalgaz yatırımları ve çalışmalarının olması, bunun da yerli halkın en önemli istihdam ve gelir kaynağı olması, Özbekistan için Rusya ve Kazakistan'ı bağlayıcı unsurlar haline getirmekte.

Kerimov öldükten sonra otoriter sistemden miras kalan tüm sorunlar, yeni başkan Şevket Mirziyev'e geçti. Mirziyev'in ilk icraatlarının ülkesinin yıllardır biriken iç ve dış gerilim konularını hafifletmeye yönelik olduğu görülüyor. Özbekistan topraklarının üçte birini oluşturan Karakalpakistan'da bugün dünyanın haberdar olmadığı bir sorun yaşanıyor. Ve şimdilik henüz dış etkenlerin aktif olmadığı bölgede, yeni hükümetin demokratikleşme çabaları, Karakalpaklar için de umut olabilir. Zira göreve gelen yeni yönetim, ülkedeki sorunların çözümü için istekli görünüyor. Karakalpakistan sorununun gelecek günlere taşınmaması için Taşkent hükümetinin önceki politikalarını bir kere daha gözden geçirip yeni strateji ve taktikler belirlemesi gerekiyor; zira Karakalpakistan, Özbekistan ve bölge ülkeleri açısından son derece önemli.